

Nomenklatura – un concept ce revine în actualitate

Lucien V. Constantin*

Școala „N. Titulescu”, Călărași

Abstract: Two works published by Romanian authors in 2012 revived in our country the discussion about M. Voslensky's work, one of the most important critics of the real socialism. Voslensky contributed to the understanding of the nature and functionality of the socialist socio-economical order, influencing a whole generation of experts. The study provides a critical analysis of the author's main thesis concerning the nomenclature. It outlines the concept of *nomenklatura* and it describes its historical establishment and nomenclature's place and role in society. The study investigates the type of property specific to socialism, as well as the capital gain, the surplus value. Voslensky brilliantly supports the thesis according to which socialism gave way and led to a new dominant social class – the ruling elite of the society, its nomenclature. This was the creator of a new class exploitation system, where nomenclature exploits the productive class; its foundation is the new type of property – the common property of the before mentioned nomenclature upon the production means. It is also known under the deceiving name of *socialist property of the people*. The nomenclature discretionary appropriates the surplus value and decides how the product is used. The fundamental purpose of the economic activity under nomenclature ruling is to consolidate its own political power, as well as the state's political and military apparatus. In the real socialism, the consumer goods were in a perpetual scarcity, as a result of some alienating production processes and the alienation of the worker by its work product.

Keywords: *nomenklatura; property; value; surplus value; alienation.*

Cuvinte-cheie: *nomenklatură; proprietate; valoare; plusvaloare; alienare.*

Introducere

În anul 2012, au apărut două lucrări scrise de autori români care readuc în actualitate conceptul de *nomenklatură*, noțiune ce se referă la elita conducătoare a societății comuniste. Din perspective istorice și sociologice diferite, ele analizează rolul și destinul istoric al acestui grup social. Prima, *Lumea secretă a nomenclaturii*, îi aparține cunoscutului sociolog și politolog român, Vladimir Tismăneanu, iar cea de-a doua, *Les communistes dans l'après communisme*, poartă semnătura unei tinere cercetătoare de

la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, Raluca Grosescu.

În cuvântul înainte al lucrării sale, Vladimir Tismăneanu arată că „știm, totuși, foarte puțin despre acel grup social și (...) cultural numit *nomenclatura comunistă*” (Tismăneanu, 2012, 7). Având în vedere îndreptățita constatare a sociologului român, în acest articol, ne propunem să facem o scurtă expunere critică a noțiunii de *nomenklatură* și, implicit, a fundamentelor sistemului socio-economic socialist, așa cum a fost ea expusă de Michael Voslensky, gânditorul ce a introdus acest concept. Concepția gânditorului rus este nucleul teoretic al înțelegerii naturii

* Școala „N. Titulescu”, B-dul N. Titulescu nr. 2, Călărași, jud. Călărași, România.
E-mail: constantinlucien@yahoo.fr.

ordinii social-economice socialiste și temelia oricărei eventuale reconstrucții a noțiunii de nomenklatură.

M. Voslensky s-a născut la 6 decembrie 1920, la Berdiansk, în Uniunea Sovietică, actualmente Ucraina, și a murit la 8 februarie 1997, la Bonn, în Germania. A avut funcții prestigioase în învățământ și în cercetare în Uniunea Sovietică și, din 1972, în Germania și în Austria.

În lucrările *Nomenklatura. Privilegiații în U.R.S.S., Noile secrete ale nomenklaturii și Stăpânii nomenklaturii*, el face o strălucită critică a socialismului real. Ea are la temelie, în mod precumpănitor, „bagajul” teoretic și conceptual al sociologiei marxiste, pe care el îl înțelege în termeni proprii. Valoarea deosebită a analizei gânditorului rus este dată de soluțiile pe care le propune, de faptul că analiza pe care o face ordinii sociale socialiste este obiectivă și că nu răspunde unor comandamente de natură ideologică. În plus, în opinia noastră, este singurul teoretician care înțelege corect natura relației de proprietate în socialismul real.

Mai întâi, vom expune modul în care Voslensky prezintă *procesul istoric de constituire a nomenklaturii*, după care vom arăta conținutul noțiunilor de *valoare*, de *plusvaloare*, de *proprietate* și de *alienare* în socialismul real. În ultima parte a articolului, vom face *considerații critice referitoare* la concepția gânditorului rus.

Procesul istoric de constituire a nomenklaturii

În lucrarea *Nomenklatura. Privilegiații în U.R.S.S.*, Voslensky analizează grupul social conducător al societății socialiste, pe care îl numește cu termenul de *nomenklatură*. Denumirea pe care autorul a dat-o elitei societății comuniste își are originea într-un nomenclator (listă), pe care erau trecuți membrii ei. Prin *nomenklatură*, M. Voslensky înțelege un grup social care cuprinde

„*persoane ce ocupă posturi cheie*” (Voslensky, 1980, 30) în ierarhia de partid și de stat a societății comuniste, grup social cu un profil ontologic specific. Ea a fost baza socială a exercitării dictaturii asupra țării.

Nucleul în jurul căruia s-a format nomenklatura a fost grupul revoluționarilor de profesie. Strânși în jurul ziarului *Iskra*, ei formau ceea ce Lenin a numit *avangarda proletariatului*. Structura politică ce i-a corespuns a fost partidul leninist. „Avangarda” și-a propus să preia puterea politică în Rusia. Ea își legitima acțiunea revoluționară prin sociologia marxistă, dar – arată Voslensky – gândirea ei politică concretă era mai apropiată de partidul Narodnâia Volia, de orientare anarhistă. „Avangarda” considera că proletariatul este, mai curând, arma politică a revoluției. „*Nici partidul leninist în ansamblu* – scrie M. Voslensky, *nici nucleul său – revoluționarii de profesie – nu au fost niciodată avangarda, nici măcar o simplă parte a clasei muncitoare*” (Voslensky, 1980, 57). Victoria revoluției bolșevice nu a instaurat dictatura proletariatului, așa cum afirmase Lenin, ci dictatura „avangardei” asupra proletariatului.

Ea a devenit o clasă de administratori cărorora li s-a încredințat conducerea societății. „Singurii «administratori» de valoare, pe care și-i putea închipui Lenin în posturi de încredere, erau vechii săi prieteni din organizațiile revoluționarilor de profesie, militanți recunoscuți și siguri” (Voslensky, 1980, 72). Crezând în gândirea lui Marx, ei erau însuflețiți de un anumit idealism. Considerau că prin acțiunea lor politică servesc interesele clasei muncitoare.

Dar, în Rusia sovietică, membrii „avangardei” bolșevice erau puțini la număr. „*În golul existent între diferitele sfere ale puterii, se înghesuia valul de carieriști*” (Voslensky, 1980, 76). Era o „*hoardă avidă de putere*” (Voslensky, 1980, 74), lipsită de orice ideal, care urmărea posturile importante de conducere din statul sovietic. Ei nu înțelegeau, nu își propuneau să înțeleagă și nici nu

puteau să înțeleagă echilibrul stabilit de Lenin între tezele gândirii marxiste și situația de fapt din Rusia sovietică. „*Firește, acesta (Lenin – n.n. L.V.C.) putea vâna, aresta sau împușca pe oricare dintre acești ambițioși. (Dar – n.n. L.V.C.) în fața numărului, rămănea neputincios*” (Voslensky, 1980, 72).

Nomenklatura – ca grup social conducător al societății sovietice, afirmă Voslensky, este rezultatul politicii de cadre a lui Stalin și a înlăturării vechii gărzi leniniste. Stalin se ocupa efectiv de selecția cadrelor, de unde i-a venit și porecla de „*tovarășul Cartotecov*” (Voslensky, 1980, 77). El a concentrat în mâinile sale și ale aparatului pe care îl conducea toate numirile în posturile cheie.

La început, criteriile de selecție aveau un caracter pur politic. Candidatul trebuia să nu fie de origine burgheză sau nobilă și să fie membru de partid. Dacă luptase în războiul civil de partea Armatei Roșii, șansele lui creșteau în mod simțitor. Apoi, după anul 1920, au fost înființate succesiv două instituții specializate în selecția și cu repartitia cadrelor de conducere – *Ușraspred* și *Orgaspred*. După moartea lui Lenin, au fost primiți în partid în jur de două sute patruzeci de mii de membri. S-au creat și mii de posturi de conducere de înalt nivel, ocupate de nou-veniți. Numărul lor creștea spectaculos. „*Activitatea febrilă a secretarului general Stalin și a Ușraspredului* – spune Voslensky, avansând o teză însemnată – *a creat noi condiții în interiorul aparatului de partid*” (Voslensky, 1980, 79) prin consolidarea birocratizării. Grupul social al noilor comuniști era în plină ascensiune. Practic, nu mai avea nimic în comun cu vechea gardă leninistă. „*Ei nu mai voiau revoluție, doreau posturile bune pe care regimul deja stabilizat avea să le propună*” (Voslensky, 1980, 80). În plus, „*aspiranții la promovarea socială, scrie gânditorul rus, erau însuflețiți de cea mai sinceră dorință de a îndeplini cel mai mic capriciu al celor ce îi numiseră*” (Voslensky, 1980, 77). În linii generale, procesul istoric al constituirii nomenklaturii, elită guvernantă a socialismului real, fusese încheiat.

A urmat înlăturarea de la putere prin teroare, de către staliniști, a vechii gărzi bolșevice ce se constituise în jurul lui Lenin. Semnalul dezlănțuirii terorii împotriva lor a fost asasinarea lui Kirov (Seghei Mironovici Kosticov), la 1 decembrie 1934, la Sankt Petersburg, la îndemnul lui Stalin și, mai târziu, a lui Trotski. Apoi, au început procesele „*de tristă celebritate*” (Voslensky, 1980, 85) care au avut loc în anii '30 la Moscova. „*Primul, împotriva «centrului terorist Trotski – Zinoviev» (în august 1936), al doilea, împotriva «centrului paralel antisovietic trotskist» (în ianuarie 1937), al treilea, împotriva «blocului antisovietic de trotskiști de dreapta». Condamnații Zinoviev, Kamenev, Râkov, Buharin, Krestinski, Piatkov, Radek și alți tovarăși de luptă ai lui Lenin se recunoscuseră vinovați ca fiind agenți de-ai lui Hitler și de-ai lui Trotski, spioni, sabotori, teroriști și de a fi dorit să reinstaureze capitalismul*” (Voslensky, 1980, 85). Rezultatul este cunoscut. Niciunul dintre cei cincizeci și patru de învinuiți nu a supraviețuit – fie au fost executați, fie au murit în închisoare. În întreaga Uniune Sovietică, s-au desfășurat procese asemănătoare. Nomenklatura se constituise.

Făcând distincții teoretice de nuanță, Voslensky subliniază faptul că „*Nomenklatura C.C. al P.C.U.S. era vârful întregii clase dominante*”, altfel spus elita guvernantă a societății sovietice (Voslensky, 1995, 425). În anul 1987, ea număra 16.002 persoane. Acest „*El dorado al comuniștilor*” (Voslensky, 1995, 426) era alcătuit din trei subgrupuri, respectiv din *nomenklatura Politburoului*, organul suprem al puterii de stat, *nomenklatura Secretariatului C.C. al P.C.U.S.* și, ceea ce el numește, *nomenklatura de înregistrare și de control*, grup în care intrau cei care își desfășurau activitatea în cadrul diferitelor departamente ale C.C. al P.C.U.S.

Schimbările ce se făceau înăuntrul acestei elite erau de competența Secretariatului general al P.C.U.S. Pentru schimbarea titlaturii unor funcții și pentru înființarea de noi

posturi se emiteau rezoluții, iar numirile făceau obiectul unor „*scurte procese-verbale*” (Voslensky, 1995, 425). Numirile în funcție se făceau „*la cererea organelor administrative interesate*” (Voslensky, 1995, 425).

Prin rezoluția „*strict confidențială*” (Voslensky, 1995, 426), din 29 decembrie 1989, Politburoul enumera o parte dintre departamentele Comitetului Central, ceea ce ne dezvăluie, fie și parțial, *structura elitei guvernante* a societății sovietice, spune Voslensky. Dintre acestea, el amintește departamentul internațional (209 responsabili), al apărării (54 de responsabili și 8 experți), ideologic (145 de responsabili și 26 de experți), socio-economic (131 de responsabili și 26 de experți), agrar (88 de responsabili) și de drept public (67 de responsabili și 11 experți). La acestea se adăugau numeroase alte departamente, amintite în alte documente, cum ar fi departamentul de construcții mecanice, de industrie chimică, de industrie alimentară, de planificare și financiar, al organelor administrative, pentru munca legată de personalul din străinătate și pentru plecările în străinătate și departamentul general.

Voslensky arată că aparatul de care se servea Politburoul, „*creierul clasei nomenklaturiştilor*” (Voslensky, 1995, 426), număra mai bine de 1.500 de persoane. Nomenklatura C.C. al P.C.U.S. era răspândită și în alte așezăminte de însemnătate din societate, cum ar fi, de pildă, învățământul superior, unde, cu titlul de exemplu, gâditorul rus spune că rectorul Academiei de Științe Sociale a Uniunii Sovietice făcea parte din acest grup ales al nomenklaturii. La fel și prorectorul și toți șefii de catedră.

În schimb, miniștrii din republicile federative nu făceau parte, decât din nomenklatura de înregistrare și control, un nivel inferior al clasei stăpânitoare. Voslensky ilustrează acest fapt vorbind despre ministrul industriei decorticării bumbacului și despre cel al transportului și cel al învățământului din R.S.S. Tadjikistan. Nici chiar vicepreședinții Prezidiului Sovietelor republicilor nu intrau în acest nivel superior al

nomenklaturii, cu excepția vicepreședintelui „eliberat” de activități profesionale, cu alte cuvinte, cel care se ocupa în permanență cu activități de partid. „*Înalta nomenklatură moscovită aprecia că ei nu meritau onoarea de a fi avansați în sânul nomenklaturii Secretariatului C.C.(...)*” (Voslensky, 1995, 427–428).

Analizând motivația și realitatea cooptărilor în grupul nomenklaturist de elită, gânditorul rus ajunge la concluzia că deosebiri de statut în cadrul nomenklaturii nu erau legate de însemnătatea socială a muncii depuse, ci de dorința nucleului conducător de a-și asigura controlul în societate.

Valoare și plusvaloare în socialismul real

Voslensky susține că teoria valorii clădită de K. Marx, fundament al doctrinei sale, este greșită – o „*absurditate evidentă*” (Voslensky, 1980, 151). După Marx, valoarea unei mărfi este dată de timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei și exprimă munca cristalizată în bunul economic respectiv. Dacă ar fi așa, proprietarii întreprinderilor capitaliste s-ar baza mai mult pe forța de muncă și mai puțin pe mașini și pe utilaje. Cu cât numărul angajaților ar fi mai mare, cu atât mai mare ar fi și valoarea nou creată de ei și, deci, masa profitului, căci volumul muncii depuse ar fi mai mare. Dacă producția ar fi complet automatizată, plusvaloarea ar fi zero, iar patronul nu ar putea obține profit. După Voslensky, valoarea unei mărfi provine atât din valoarea materiilor prime, din cea a amortimentului și din munca „*investită*”, cât și din cererea produsului pe piață. Aceeași haină de blană – spune gânditorul rus – se va vinde la prețuri cu totul diferite în Siberia și în Africa, „*deși timpul de muncă socialmente necesar pentru fabricarea sa nu este modificat de transport*” (Voslensky, 1980, 151).

M. Voslensky arată că, fapt de mare însemnătate teoretică pentru înțelegerea ordinii sociale socialiste, la fel ca în sclavagism, în feudalism sau în capitalism și în socialismul real „*muncitorii produc plusvaloare*” (Voslensky, 1980, 154). Prin *plusvaloare*, Voslensky înțelege o parte din valoarea nou creată în societate, pe care o mai numește și cu termenul de *plusprodus*. Judecat în termeni de valoare, aceasta ar reprezenta ceea ce se obține, dacă scădem din valoarea mărfii costurile necesare producției. „*Plusprodusul (valoarea adăugată) se naște din diferența dintre valoarea produsului și cheltuielile cerute de producerea sa (incluzând salariile, valoarea materiilor prime, amortizarea mașinilor etc.)*” (Voslensky, 1980, 151).

Marx, susține gânditorul rus, a încercat să acrediteze ideea greșită că plusvaloarea este o categorie economică specifică modului de producție capitalist. Dar existența plusvalorii este o necesitate economică obiectivă în orice societate, afirmă cu tărie gânditorul rus și „*(...) apare în orice mod de producție (...). Nu poate fi altcumva*” (Voslensky, 1980, 152). Dacă nu s-ar produce plusvaloare, „*ar însemna că bunurile materiale produse sunt în întregime consumate de către producătorii lor direcți. Ar exista anumiți indivizi producători, dar nu ar exista o societate. Societatea consistă în mod necesar într-o colectivitate de indivizi care nu creează toți, chiar cu mâinile lor, bunurile materiale pe care le consumă*” (Voslensky, 1980, 153).

Salariului și plusvalorii le corespund – *timpul de muncă necesar și supramunca*. În socialismul real, *timpul de muncă necesar și supramunca* au devenit *muncă pentru sine și muncă pentru societate*. Este o „ *mascaradă lingvistică*” (Voslensky, 1980, 153), menită să ascundă realitatea evidentă că și în socialism, se produce plusvaloare.

Voslensky arată că, în scopul creșterii masei și a ratei plusvalorii, nomenclatura a folosit mai multe căi.

Prelungirea timpului de lucru. După cucerirea puterii prin revoluția din octombrie, timpul de muncă a fost micșorat, dar a urmat o creștere continuă. Numărul de zile lucrătoare pe săptămână a crescut de la patru la șase, până în 1940. Concediul de odihnă a fost redus de la treizeci la douăsprezece zile pe an. Numărul zilelor de sărbătoare, în care nu se lucra, a fost micșorat. Mai mult, se făceau și numeroase *subotnice* în zilele de sâmbătă și de duminică. În scopul valorificării depline a timpului de lucru, a fost instituită o legislație draconică. Printr-un decret al Sovietului Suprem din data de 26 iunie 1940, nomenclatura putea aduce în fața justiției pe oricine lipsea de la muncă sau dacă întârzia mai mult de douăzeci de minute. Ei puteau fi condamnați la muncă forțată.

Creșterea ritmului de lucru și a productivității muncii. „*În mare grabă*” (Voslensky, 1980, 186), Lenin a înființat *Institutul Central al Muncii*. Neo-taylorismul rus a fost aplicat în producție. „*În cugetul ei, nomenclatura este convinsă că această bandă de leneși nu muncește decât la jumătate, că refuză cu încăpățănare să dea totul pentru stat, că trebuie sfârșit acest fel de grevă permanentă*” (Voslensky, 1980, 187), așa că, în 1920, Lenin a semnat un decret prin care leneșii puteau fi siliți să lucreze ore suplimentare. Nomenclatura a folosit și mijloace psihologice de a înrăuri clasa muncitoare, printre care și *mișcarea stahanovistă*. Ele se bazau pe falsificarea realității. De pildă, referitor la Alexei Stahanov, muncitor în bazinul Donețk, propaganda sovietică a afirmat că în noaptea de 31 august 1935 a depășit de paisprezece ori norma de lucru. Era dat ca exemplu în toată țara, pentru a-i impulsiona pe muncitori. De fapt, Stahanov era un muncitor obișnuit, cu o înfățișare plăcută și căruia îi cam plăcea să bea.

Nivelul scăzut al salariilor. În socialismul real, arată Voslensky, masa profitului este foarte mare, datorită menținerii forțate a salariilor la nivele scăzute. Ea se ridică la 25% din valoarea nou creată în societate

(Voslensky, 1980, 189–190). La stabilirea salariului trebuie avute în vedere conceptele de *familie statistică mijlocie și de minimum vital*. Prima este alcătuită din mamă, tată și doi copii. Minimum vital este atins atunci când soțul câștigă atât cât să-și întrețină familia. În socialismul real, această problemă nu se pune. Salariul este menținut sub acest minim, pentru a menține o rată și o masă cât mai mare a plusvalorii. Nomenklatura „*înțelege severitatea conflictului care o opune clasei muncitoare și nu crede că ea ar fi gata să-i mulțumească printr-o creștere a productivității unei creșteri derizorii a salariilor scadalos de scăzute*” (Voslensky, 1980, 191).

Munca femeilor. În socialismul real, femeile și copiii muncesc, pentru că familia nu poate trăi cu un singur salariu. Este o metodă de exploatare suplimentară. Valoarea forței de muncă este dată de totalitatea mijloacelor de existență trebuincioase muncitorului și familiei sale. Dacă întreaga familie este adusă în câmpul muncii, în mod evident, valoarea forței de muncă scade. „*Întreaga familie câștigă atunci cam tot atât cât câștiga șeful familiei de unul singur. Exploatarea clasei muncitoare se mărește în mod corespunzător*” (Voslensky, 1980, 193). Unele dintre rezultatele acestei politici au fost pozitive. „*Femeile au devenit independente financiar (cu atât mai mult cu cât soții lor nu erau în măsură să le întrețină) și s-au emancipat*” (Voslensky, 1980, 193). Altele au fost negative. Rata natalității a scăzut îngrijorător.

Lenin spusese că, în socialism, pentru că nu va mai exista o clasă socială deținătoare a mijloacelor de producție, plusprodusul nu va mai ajunge în buzunarele clasei posedante, ci va fi folosit numai în interesul clasei muncitoare. Dar, realitatea este aceea că, și în socialismul real, există o clasă socială posedantă – nomenklatura. Ea *exploatează întreaga societate*, afirmă gânditorul rus avansând teza de bază a lucrării sale, fiind posesoarea plusvalorii „*în întregime și fără să o împartă cu nimeni*” (Voslensky, 1980, 154). „*Nomen-*

klatura dispune după bunul plac de ansamblul plusvalorii, scrie el, hotărâște cantitatea care trebuie să fie cheltuită pentru propriile sale capricii sau pentru a-i retribui pe intelectuali, pentru cercetare pașnică în domeniul spațial, pentru construcția de rachete, pentru cărți de școală pentru copii (...)” (Voslensky, 1980, 154) etc.

Valorificarea personală a bogăției, a acestui „*corn al abundenței*” (Voslensky, 1980, 155), de către nomenklaturiști se face prin mijlocirea statului. El le pune la dispoziție venituri superioare, locuințe luxoase, mașini aflate la dispoziție, case de odihnă și de tratament speciale etc.

Proprietatea socialistă – proprietate comună a nomenklaturii

Principala inovație istorică a noii clase sociale dominante, afirmă gânditorul rus, este *reconstrucția relației de proprietate*. Proprietatea privat-capitalistă a fost înlocuită cu ceea ce s-a numit proprietatea socialistă (a întregului popor) asupra mijloacelor de producție. Contrar propagandei marxiste, proprietatea de stat nu aparține claselor sociale producătoare. În fapt, ea este *proprietatea comună a nomenklaturii* (Voslensky, 1980, 146). Ea ia orice decizie dorește în legătură cu folosirea obiectului proprietății și cu împărțirea valorii nou create în societate. Viciul concepției teoreticienilor marxști, arată gânditorul rus, constă în identificarea proprietății de stat cu aceea a întregului popor.

Proprietatea comună a nomenklaturii îmbrăcă forma proprietății de stat, în jargonul comunist proprietate a întregului popor, pe cea a proprietății cooperatiste și pe cea a organizațiilor.

Cât privește prima formă de proprietate din socialismul real, lucrurile sunt limpezi. Referitor la proprietatea cooperatistă, în principiu, membrii cooperatori au toate

drepturile ce rezultă din calitatea lor de proprietari. Dar, și aici, decizia este exclusiv în mâinile nomenclaturii – fapt care dezvăluie cine este adevăratul proprietar. Dacă vreunul dintre membrii cooperatori încearcă să își exercite dreptul de proprietate, vor urma degrabă represalii, ceea ce, în sine, este grăitor. Proprietatea organizațiilor sociale cuprindea, bunurile sindicatelor, ale asociațiilor sportive, de creație, ale organelor de presă etc. Decizia și uzufructul aparțin tot elitei guvernante a socialismului real.

Un indicator însemnat al identității de conținut între cele trei forme de proprietate ale nomenclaturii este ușurința cu care se transformă una într-alta. De pildă, înainte de venirea lui N. Hrusciov la putere, stațiunile de mecanizare a agriculturii erau în proprietatea statului. Apoi, ele au fost trecute în proprietate cooperatistă, iar unele colhozuri au intrat în proprietatea statului, fapt ce s-a întâmplat și cu unele bunuri aflate în proprietatea organizațiilor. În socialism, arată gânditorul rus, pluralismul formelor de proprietate își află explicația în amprenta pe care condițiile concret-istorice au lăsat-o asupra constituirii ei. Din rațiuni de ordin tactic, o parte din pământuri au fost puse la dispoziția țărănimii, după care au fost „colectivizate”.

Concluzia lui Voslensky este aceea că *„procesul lichidării proprietății private nu a reprezentat nimic altceva decât transferul ansamblului de bunuri ale țării către noua clasă dominantă, către nomenclatură. Singura excepție a fost modestul minim al proprietății personale”* (Voslensky, 1980, 150).

Proprietatea comună a nomenclaturii a fost administrată, în principal, prin mijlocirea statului, iar membrii ei se bucurau de uzufruct. Iată câteva dintre componentele veniturilor nomenclaturiştilor, așa cum sunt ele prezentate de M. Voslensky.

Venituri obținute în mod direct. Salariul nomenclaturiştilor nu era foarte mare, dar era suplimentat pe diferite căi.

De pildă, retribuiția unui șef de sector din Comitetul Central era de 450 de ruble lunar, în timp ce salariul mediu al unui muncitor era de 165 de ruble. La el se adăugau prime și alte venituri. Pentru cunoașterea și folosirea în activitatea profesională a unei limbi străine primea lunar o primă echivalentă cu 10% din salariu, iar pentru cunoașterea a două limbi străine, o primă în valoare de 20%. O vreme, funcționarii de stat treceau pe o anumită listă primeau în fiecare lună 50 de ruble. Nu se impozita decât salariul de bază. Se mai plăteau și onorarii pentru conferințele ținute, pentru articolele și pentru cărțile scrise. Un articol obișnuit era plătit cu 300 de ruble, iar pentru 24 de pagini dactilografiate se plătea o sumă echivalentă cu salariul pe trei luni al unui muncitor.

Apoi, în fiecare zi, nomenclaturişții primeau un coș cu alimente în valoare de 70 de ruble lunar. Având în vedere diferența de prețuri existentă între magazinele obișnuite și cele la care aveau acces nomenclaturişții, valoarea coșului era de 200 de ruble. Se bucurau de un concediu plătit de treizeci de zile, petrecut în condiții la care cetățeanul de rând nu avea acces. Copiii lor mergeau în tabere de pionieri de un nivel superior în raport cu taberele obișnuite. Din așa-zisele „fonduri de consum social”, li se asigurau locuințe deosebite, înscrierea copiilor la creșă, grădiniță sau la școală, folosirea clinicilor speciale, unde costurile erau imense.

Venituri suplimentare, obținute pe căi ocolite. Strâns legat de acest subiect, trebuie să spunem că elita guvernantă practica segregarea. *„Când aparții nomenclaturii – scrie M. Voslensky – din leagăn până la mormânt (...) poți să îți depeni existența – munca, odihna, alimentația, cumpărăturile, călătoriile sau chiar suferința, fără a avea vreun contact cu poporul sovietic, pe care, totuși, se presupune că îl servești”* (Voslensky, 1980, 250). În sferile de viață ale nomenclaturii, cheltuielile erau considerabile. Așa se explică și segregarea, față de celelalte grupuri sociale.

Astfel, în Uniunea Sovietică, erau locuințe spațioase și foarte luxoase construite de firme speciale, centre de vacanță, stațiuni de odihnă și de tratament, policlinici și spitale ultramoderne, produse vândute în magazine speciale, cantine, cofetării, service-uri speciale, cluburi exclusive, săli de așteptare speciale în gări și în aeroporturi – toate numai pentru nomenclatură. Chiar și locurile de veci erau rezervate.

Două exemple vor fi și mai lămuritoare. În concediu, nomenclaturistul nu era repartizat într-o casă de odihnă obișnuită. Comitetul de partid din localitate dispunea de o vilă specială, numai pentru ei. Nomenclaturistul putea călători până acolo, evitând orice contact cu cetățenii obișnuți. Își puteau cumpăra bilete de la Secțiunea de Transport din cadrul C.C. al P.C.U.S. Era condus la gară de o mașină de tip Volga. Aveau o sală de așteptare specială, numită „Camera Deputaților Sovietului Suprem”. Îndrumat de un personal amabil, era invitat să își ocupe locul din tren sau din avion, înaintea călătorilor obișnuți. Călătorea alături de cei asemenea lui. La sosire, pasarea mobilă era așezată mai întâi la prima clasa a avionului. La coborârea din tren, era, totuși, silit să treacă prin mulțime, după care o mașină specială îl conducea la reședința ce îi era rezervată.

Să ne referim și la problema sănătății. În cadrul ministerului de resort, era o direcție specială, numită *Administrația Stațiilor Balneoclimaterice și a Sănătății de pe lângă Kremlin*, iar mai târziu a purtat numele de *A patra Direcție Medicală a Ministerului Sănătății*. Cei care lucrau în unitățile medicale subordonate acestei direcții trebuiau să poarte discuții mai „confidențiale” cu „pacienții”, iar dacă erau cu adevărat bolnavi, ei lăseau locul adevăraților specialiști, membri ai Academiei de Științe Medicale a Uniunii Sovietice. Spitalul de pe lângă Kremlin era înzestrat cu tehnică medicală de cel mai înalt nivel pe plan mondial. „*Hrana și îngrijirea medicală (...) (erau – n.n. L.V.C.) excepționale, iar personalul, numeros, competent și*

surăzător” (Voslensky, 1980, 254). Condițiile de spitalizare erau deosebite, iar costurile pe măsură. Pe de altă parte, în spitalele pentru populație, hrana era atât de proastă, încât pacienții trebuiau să primească pachete de la rude. Saloanele erau supraaglomerate, așa că nu o dată trebuiau să se pună paturi și pe culoare. Personalul era insuficient.

Alienarea în socialismul real

Voslensky critică pe scurt teoria lui Marx despre *alienare*. El afirmă că Marx ar fi greșit atunci când a legat noțiunea de alienare de proprietatea privată. „*Pentru Marx, cauza alienării este proprietatea privată asupra mijloacelor de producție – scrie teoreticianul rus. Dar, introducerea proprietății colective asupra acestor mijloace de către clasa dominantă nu a schimbat nimic*” (Voslensky, 1980, 212). De fapt, cauza nu ar consta în natura privată a proprietății. „*Cauza ține de scopul și de rezultatele reale ale producției*” (Voslensky, 1980, 212).

El afirmă că Marx ar fi greșit și atunci când „și-a dat silința să dea ciitorilor săi impresia că numai capitalismul putea da naștere alienării” (Voslensky, 1980, 211). Precizia științifică ar fi trebuit să îl facă pe Marx să observe că alienarea specifică modului de producție capitalist este mai puțin aspră, decât în celelalte formațiuni sociale. Cât privește alienarea în ordinea socială capitalistă, afirmă Voslensky, ea se menține în anumite limite, tolerabile din punct de vedere social. Contrar concepției lui K. Marx, spune gânditorul rus, și în socialism există *alienare* și ea este mai mare decât în capitalism. Membrii obișnuți ai societății socialiste nu se pot pronunța în nici un fel asupra conducerii societății. Ei trebuie „să se mulțumească să execute cu curaj hotărârile autorităților, cântând laude Partidului multi-iubit” (Voslensky, 1980, 212).

Considerații critice

M. Voslensky propune una dintre cele mai consistente analize ale socialismului real și ale elitei guvernante comuniste. Fără a părăsi dimensiunea morală și umană a expunerii, el promovează obiectivitatea științifică. Cu toate acestea, strălucita sa expunere conține și câteva teze care exagerează unele aspecte negative ale vieții social-economice din socialismul real.

Interesul personal – noțiune cu valențe explicative limitate

Voslensky susține că, în socialismul real, toate categoriile sociale acționează exclusiv în virtutea unor interese înguste și, chiar, meschine. Toți cetățenii, de la muncitor până la secretarul general al partidului, ar fi avut ca singur țel al acțiunilor întreprinse în societate obținerea unor venituri și a unor privilegii cât mai mari, în schimbul unei cât mai mici cantități de muncă.

Desigur, în socialismul real, o asemenea atitudine era larg răspândită și categoria de *interes* are însemnate valențe explicative; dar a prezenta lucrurile astfel înseamnă a unilateraliza percepția teoretică și a ignora contribuțiile sociologiei contemporane. Pornind de la postulatul potrivit căruia omul este un animal social, E. Durkheim arată că ființa umană are o tendință intrinsecă de a se asocia și de a participa la realizarea unei sinteze spirituale abstracte și transcendente în raport cu indivizii. Expresia acestei sinteze sunt *mentalitățile, idealurile și reprezentările colective*. Deci, societatea nu se prezintă doar ca un ansamblu funcțional, așa cum pare a înțelege Voslensky. Ea este și căminul unei vieți morale intense. Această *viață psihică de un gen nou* – susține Durkheim – se opune celei individuale ca o entitate superioară, față de alta inferioară. Dintre caracteristicile ei, mai însemnată pentru teza pe care o susținem este aceea că sentimentele care îi sunt

atașate au o energie de care cele pur individuale nu beneficiază. Acest fapt face ca popoul conduitei individului să fie deplasat în afara lui.

Determinațiile generale ale vieții psihice extraindividuale sunt generate de idealurile sociale, expresie a momentelor de efervescență creatoare. Revoluția socialistă din octombrie 1917 a propus idealul social comunist. El s-a impus în societate și a înrăurit în mod vădit conduita și latura atitudinală a multor oameni. Nu odată, mobilizarea energiilor creatoare în societate se făcea prin apel la valorile cosubstanțiale idealului social. Dacă situația ar fi stat literalmente așa cum a susținut Voslensky, societatea sovietică s-ar fi dezintegrat într-un timp foarte scurt, lipsindu-i elementul coeziv de la nivelul mentalităților colective.

Alienarea în socialism

Gânditorul rus nu dă o definiție alienării și nici nu face o construcție teoretică proprie care să se constituie într-un referențial, în funcție de care să facă analiza materialului empiric. Voslensky nici nu indică vreo teorie pe care să o fi avut în vedere atunci când face analiza empirică. În fapt, el descrie unele elemente indiscutabile ale alienării în socialism, și se referă, în special, la perpetuarea separării muncitorului de produsul muncii sale, produs care reprezintă obiectivarea și obiectualizarea forțelor sale creatoare. Voslensky afirmă că Marx nu ar fi prevăzut o asemenea stare de fapt, ceea ce este inexact.

Marx și unii dintre continuatorii săi au pornit tocmai de la o teorie despre natura umană, făcând o analiză a manifestării sale în capitalism, cu referiri la noul tip de societate preconizat. După Marx, *omul* este o *ființă naturală* pentru că este înzestrat cu forțe vitale lăuntrice ce există în el ca predispoziții, *o ființă obiectuală și senzorială*, căci nu se poate manifesta ca atare, decât prin obiect, de care este legat prin senzorialitate și o *ființă generică*, „pentru că atât în plan practic,

cât și în plan teoretic, el face din gen – atât din propriul său gen, cât și din cel al celorlalte lucruri – un obiect al său” (Marx și Engels, 1968, 554). Prin muncă, arată K. Marx, omul se manifestă ca *ființă generică*. „*Creația practică a unei lumi de obiecte, prelucrarea naturii (...) este autoafirmarea omului ca ființă care vede în gen propria sa esență sau care vede în sine o ființă generică*” (Marx și Engels, 1968, 556).

După Marx, orice ordine socială, care creează condițiile îndepărtării omului de natura sa, este o ordine socială alienantă, „*care afectează omul ca om*” și care produce „*o devalorizare a vieții, o inversare și o pierdere a realității umane*” (Marcuse, 1977, 90). Acest lucru este valabil și pentru ceea ce el a numit *comunismul primitiv*. În acest tip de organizare a societății, afirmă Marx, suprimarea proprietății private nu ar reprezenta decât o generalizare și, chiar, o desăvârșire a înstrăinărilor specifice capitalismului. „*Dominanța proprietății materiale asupra lui este atât de puternică, încât el tinde să distrugă tot ceea ce nu poate fi posedat de toți cu titlu de proprietate privată; el vrea să se impună cu forța să se facă abstracție de talent etc. Posesiunea fizică nemijlocită îi apare ca singurul țel al vieții și al existenței*” (Marx și Engels, 1968, 574). În concepția lui Marx, această suprimare a proprietății private nu reprezintă o apropiere autentică, generând „*întoarcerea la simplitatea nefirească a omului sărac și lipsit de trebuințe, care nu numai că nu a depășit proprietatea privată, dar nici nu a ajuns la ea*” (Marx și Engels, 1968, 574).

Nomenklatura – noțiune sociologică ce necesită un plus de claritate analitică

În lucrarea numită în introducere, fără a contrazice în nici un fel analiza lui Voslensky, Vladimir Tismăneanu aduce un plus în construcția noțiunii de nomenklatură. El introduce o perspectivă psihologică, perspec-

tivă complementară analizei sociologice făcute de gânditorul rus. Astfel, sociologul român arată că nu dorește să facă o „*monografie analitică*” (Tismăneanu, 2012, 9), ci să prezinte o sumă de „*viniete, reflecții, portrete și, mai ales, amintiri personale despre oameni, destine, emoții, iluzii, deziluzii*” (Tismăneanu, 2012, 9), subiectivând în sens pozitiv analiza grupului social avut în vedere. Prin aceasta, el scoate la iveală *dimensiunea culturală* ce, în mare măsură, lipsește sau este subestimată de Voslensky.

Numai cu titlu de exemplu, să amintim că autorul român subliniază faptul că o trășătură culturală definitorie a nomenklaturii era *credința în valoarea intrinsecă a doctrinei marxiste*. El nu postulează această teză, ci o demonstrează prin propriile amintiri referitoare la personaje din epocă, cum ar fi Paul Niculescu Mizil (Tismăneanu, 2012, 232) sau proprii părinți (Tismăneanu, 2012, 8).

Sociologul român deschide astfel un câmp însemnat de cercetare în analiza noțiunii de nomenklatură. El arată că nomenklatura nu este numai un grup social, ci și unul cultural (Tismăneanu, 2012, 7). Se impune deci clarificarea specificului cultural al nomenklaturii și al rolului jucat de aceasta în dinamica social-istorică a socialismului real.

Un alt cercetător român, Raluca Grosescu, întregeste și ea perspectiva lui Voslensky. Ea susține teza că nomenklatura s-a perpetuat ca atare și după revoluția anticomunistă din 1989 și studiază „*gradul de reproducere al nomenklaturii în instituțiile politice naționale între 1990 și 2000: parlament, guvern și administrație prezidențială*” (Grosescu, 2012, 38). Raluca Grosescu ajunge la însemnata concluzie că principalul „*criteriu de recrutare al elitelor*” (Grosescu, 2012, 38) în democrația post-comunistă rămâne „*apartenența la vechiul partid unic*” (Grosescu, 2012, 38). Apreciem că este o direcție de analiză justificată din punct de vedere teoretic și istoric, pe care însă Voslensky nu o putea avea în vedere, atunci când a

scris principala sa lucrare referitoare la elita conducătoare a socialismului real.

Pe de altă parte, un critic al ordinii social-economice socialiste, Alec Nove, se întreabă dacă societatea socialistă „are o clasă conducătoare” (Nove, 1975, 15) și dacă noțiunile sociologiei actuale – *clasă socială dominantă, elită a puterii, birocratie, castă* – corespund realității din U.R.S.S. „Mi se pare că nici știința politică, nici sociologia, fie ea marxistă sau nu, nu ne sunt de mare ajutor pentru a construi un cadru conceptual adecvat” (Nove, 1975, 27). După el, *nomenklatura* nu este o clasă socială, pentru că nu răspunde întru totul unei serii de indicatori, printre care cel referitor la proprietatea asupra mijloacelor de producție și cel referitor la criteriile de cooptare în acest grup social.

Gânditorul rus a făcut o construcție teoretică consistentă ce rezistă acestor obiecții. Cu toate acestea, Alec Nove pune o problemă însemnată. Voslensky folosește atât noțiunea de *clasă socială*, cât și pe cea de *elită* a socialismului real, arătând o oarecare inconstanță terminologică. Se impune o analiză mai temeinică a fundamentului empiric, pe care îl exprimă la nivel teoretic noțiunea de *nomenklatură* și o generalizare în consecință, pentru a dobândi mai multă precizie conceptuală.

Voslensky a folosit numai sistemul conceptual marxist care nu era întru totul potrivit unei noi realități sociale, cum a fost ordinea socială socialistă. El ar fi putut, de pildă, să ia în discuție și contribuția lui Ralf Dahrendorf la înțelegerea noțiunii de *clasă socială*. Acesta arată că noțiunea este pe deplin relevantă numai în circumstanțe structurale specifice ale societății, care generează interese de clasă și acțiuni specifice. Dar gânditorul rus nu a luat în calcul raportul *specificitate structurală a ordinii sociale* versus *sistem analitic de noțiuni*.

Noțiunea de proprietate – element forte al concepției lui Voslensky

Printre gânditorii de dincolo de „cortina de fier”, care au înrăurit în mod semnificativ modul în care înțelegem natura ordinii sociale socialiste, se numără și Milovan Djilas. Referindu-se la natura proprietății în socialismul real, el arată că temelia orânduirii sociale socialiste este dată de o formă specifică de proprietate – *proprietatea colectivă a noii clase sociale posedante*. Ea administrează averea națională și distribuie roadele muncii „în numele națiunii și al societății” (Djilas, 1957, 53). Tocmai din această nouă realitate socială, clasă posedantă a socialismului real, „își extrage puterea, prestigiul, ideologia și moravurile (...)” (Djilas, 1957, 53). Pentru a se bucura de privilegiile legate de proprietate, această „*clică monopolistă*” (Djilas, 1957, p. 51) trebuie să dispună de „*realitatea puterii*” (Djilas, 1957, 51). Specificitatea naturii proprietății în socialism, spune Djilas, constă tocmai în acest „*ocol*” (Djilas, 1957, 55) pentru a ajunge la bunăstare. Indivizii nu pot beneficia de privilegii, decât dacă ocupă poziții superioare în ierarhia de partid și de stat.

Gânditorul sârb are dreptate. Clasa socială conducătoare a socialismului real a impus proprietatea colectivă asupra averii sociale, ea fiind totodată clasa socială posedantă. Dar Voslensky merge mai departe cu analiza și se referă la formele concrete pe care le îmbracă proprietatea socialistă – proprietatea întregului popor, proprietatea cooperatistă și cea a organizațiilor. El arată că acestea sunt forme deosebite ale proprietății nomenklaturii asupra mijloacelor de producție, forme datorate condițiilor concret-istorice în care s-a dezvoltat socialismul. Voslensky indică și mecanismul concret care dezvoltă această realitate, anume ușurința cu care trec una într-alta. Apoi, el leagă teoretizarea noțiunii de proprietate de noțiunile de valoare și de plusvaloare în socialism, fapt de natură să crească puterea explicativă a teoriei sale, comparativ cu cea a lui Djilas.

Ce îi datorăm lui Voslensky?

Înțelegerea științifică a socialismului real datorează mult gânditorului rus. În general, tot conținutul lucrărilor sale este corect. Tezele sunt susținute și argumentate limpede și temeinic, cele mai semnificative referindu-se la apariția în istorie a unei noi elite guvernante (politice) – nomenklatura, la relația de proprietate specifică socialismului real, ca proprietate comună a nomenklaturii, la apariția unui nou tip de exploatare în istorie și, corelativ cu acesta, la descrierea sistemului de privilegii specific, sistem necunoscut până acum în istorie, la cauzele și la

natura crizelor economice de subproducție în socialismul real, precum și la corupție ca modus vivendi al nomenklaturii.

După cum s-a văzut, concepția lui Voslensky se constituie și într-un punct de referință teoretic pentru cercetătorii care doresc să adâncească înțelegerea naturii ordinii social-economice socialiste, ca și pentru cei care pornesc la reconstrucția noțiunii de nomenklatură.

Numai această simplă enumerare și ar fi de ajuns ca argument în favoarea ideii că ne aflăm în fața unei întreprinderi teoretice de excepție.

Bibliografie

- Aron, R., Ulam, A.B., Wolfe, B.D., Cohen, A.A., Souvarine, B., Draper, T., Fainsod M. și Lowenthal, R. (1967) *De Marx à Mao Tsé-toung*. Paris: Calmann-Levy.
- Boia, L. (1999) *Mitologia științifică a comunismului*. București: Humanitas.
- Chafarevich, I. (1977) *Le phénomène socialiste*. Paris: Edition du Seuil.
- Constantin, L.V. (2003) *Elitele și statutul lor în societate*. București: Oscar Print.
- Dahrendorf, R. (1996) *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*. București: Humanitas.
- Djilas, M. (1957) *La nouvelle classe dirigeante*. Paris: Plon.
- Durkheim, E. (1924) *Sociologie et philosophie*. Paris: Felix Alcan.
- Durkheim, E. (1993) *Despre sinucidere*. Iași: Institutul European.
- Fauconnet, P. (1928) *La responsabilité*. Paris: Felix Alcan.
- Gazier, A. (1992) Quel avenir pour la «nomenklatura»: la retraite, la reconversion ou... le pouvoir? *Politique étrangère*, 1, 57, 867–880.
- Grosescu, R. (2012) *Les communistes dans l'après-communisme*. Paris: Michel Houdriard Editeur.
- Marcuse, H. (1977) *Scrieri filosofie*. București: Politică.
- Marx, K. (1948) *Capitalul*, vol I. București: P.M.R.
- Marx, K. și Engels, F. (1968) *Scrieri de tinerețe*. București: Politică.
- Mink, G. și Suzek, J.-C. (1998) L'ancienne élite communiste en Europe centrale: stratégies, ressources et reconstruction identitaire. *Revue française de science politique*, 48, 1, 3–41.
- Nove, A. (1975) Y-a-t-il une classe dirigeante en U.R.S.S.? *Revue d'étude comparative Est-Ouest*, 6, 4, 5–43.
- Pipes, R. (1982) L'U.R.S.S. en crise. *Politique étrangère*, 4, 47, 867–880.
- Popescu, G. (2000) *Evoluția gândirii economice*. Cluj-Napoca: Editura „Gheorghe Barițiu”.
- Pareto, V. (1917) *Traité de sociologie générale*, vol. I. Lausanne, Paris: Librairie Payot.
- Pareto, V. (1919) *Traité de sociologie générale*, vol. II. Lausanne, Paris: Librairie Payot.
- Stiglitz, J.E. (2012) *Prețul inegalității*. București: Publica.
- Tănase, S. (1996) *Revoluția ca eșec. Elite și societate*. Iași: Polirom.
- Tismăneanu, V. (2012) *Lumea secretă a nomenklaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*. București: Humanitas.
- Voslensky, M. (1980) *La Nomenklatura. Les privilégiés en U.R.S.S.* Paris: Pierre Belfont.
- Voslensky, M. (1989) *Les maîtres de la Nomenklatura*. Paris: Pierre Belfont.
- Voslensky, M. (1995) *Les nouveaux secrets de la Nomenklatura*. Paris: Plon.